

Сыдыкова Т.К.

филология илимдеринин доктору, профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

tsydykova64@mail.ru

Жумалиев С.С.

филология илимдеринин доктору, профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА МАДАНИЯТ ИНСТИТУТУ, АНДАГЫ ЖЕТИШКЕНДИКТЕР

(И. Арабаев атындагы КМУнун 80 жылдыгына карата)

Аннотация. Макалада И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин түптөлүшү, андагы өнүгүү жолдору, этаптары жана ошону маенен бирге университетке караштуу Мамлекеттик тил жана маданият институтунун ачылышы, андагы окутуучу-профессорлор, алардын илимий изилдөөлөрү, илимий-теориялык концепциялары жөнүндө сөз кылабыз.

Мамлекеттик тил жана маданият институту 2000-жылдын 20-сентябрындагы Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2001-жылдын 9-июлундагы №326 Токтомунун негизинде И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык университетинин филология факультетинин базасында түзүлгөн. Мамлекеттик тил жана маданият институтунун Уставы түзүлүп, ал жаңыртылып, кайрадан каттоодон (Гпр №0080645 11.09.2007) өткөн. Институттун укуктук-формасы-мекеме, менчик формасы – мамлекеттик. Мамлекеттик каттоо күбөлүгү 2001-жылдын 15-майындагы № 15369-3301 У-е, коду ОКПО 22717626, ГР №016951 сериясы менен алынган.

Негизги сөздөр: Училища, педагогикалык, институт, университет, мамлекеттик тил, маданият, окуу жай, профессор, филология илимдеринин доктору, изилдөө, илимий-теориялык концепция.

Сыдыкова Т.К.

доктор филологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Жумалиев С.С.

доктор филологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ, ЕГО ДОСТИЖЕНИЯ (К 80-летию КГУ имени И. Арабаева)

Аннотация. В статье рассматривается создание Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева, пути его развития, этапы, а также открытие при нём Государственного института языка и культуры, его преподавательский состав, их научные исследования и научно-теоретические концепции.

Государственный институт языка и культуры был создан на базе филологического факультета Кыргызского государственного педагогического университета имени И. Арабаева на основании Указа Президента Кыргызской Республики от 20 сентября 2000 года и Постановления Правительства Кыргызской Республики от 9 июля 2001 года № 326. Устав Государственного института языка и культуры был разработан, актуализирован и перерегистрирован (Пр № 0080645 от 11.09.2007). Организационно-правовая форма института – учреждение, форма собственности – государственная. Свидетельство о государственной регистрации № 15369-3301 У-э от 15 мая 2001 г., код ОКПО 22717626, серия ГР № 016951.

Ключевые слова: Училища, педагогический, институт, университет, государственный язык, культура, учебное заведение, профессор, доктор филологических наук, исследование, научно-теоретическая концепция.

Sydykova T.K.

Doctor of Philological Sciences, Professor
Kyrgyz state university named after I. Arabaev
Bishkek c.

Zhumaliev S.S.

Doctor of Philological Sciences, Professor
Kyrgyz state university named after I. Arabaev
Bishkek c.

STATE INSTITUTE OF LANGUAGE AND CULTURE, ITS ACHIEVEMENTS (To the 80th anniversary of KSU named after I. Arabaev)

Abstract. This article examines the establishment of the I. Arabaev Kyrgyz State University, its development paths, stages, as well as the opening of the State Institute of Language and Culture, its faculty, research, and theoretical concepts.

The State Institute of Language and Culture was established on the basis of the Faculty of Philology of the I. Arabaev Kyrgyz State Pedagogical University by the Decree of the President of the Kyrgyz Republic dated September 20, 2000, and Resolution No. 326 of the Government of the Kyrgyz Republic dated July 9, 2001. The Charter of the State Institute of Language and Culture was developed, updated, and re-registered (Regulation No. 0080645 dated September 11, 2007). The legal form of the institute is institution, and its form of ownership is state-owned. Certificate of state registration No. 15369-3301 U-e dated May 15, 2001, OKPO code 22717626, series GR No. 016951.

Key words: Schools, pedagogical, institute, university, state language, culture, educational institution, professor, doctor of philological sciences, research, scientific and theoretical concept.

Киришүү. Учурда өлкөбүздөгү 10 алдыңкы жогорку окуу жайдын катарына кирген И. Арабаев атындагы университетибиздин **80** жылдык юбилейди белгилөө алдында турабыз.

Макаланын изилдөө объектиси – И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин түптөлүшү, өнүгүшү жана мамлекеттик тил жана маданият институту, анын жетишкендиктери.

Негизги бөлүм. 80 жыл, айтканга оңой, бирок анын басып өткөн жолу, этаптары ошол 80 жылдын ичине камтылат:

- 1945-жылы – Кыргыз кыз-келиндер училищеси болуп түзүлгөн;
- 1950-жылы – Мугалимдер институту болуп өзгөртүлгөн;
- 1952-жылы – В.В. Маяковский атындагы кыргыз кыз-келиндер институту болгон;
- 1992-жылы – В.В. Маяковский атындагы Кыргыз мамлекеттик

педагогикалык институту болуп кайрадан түзүлгөн;

- 1992-жылы декабрь айында – И. Арабаевдин наамы берилип,

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтуна өзгөргөн;

- 1994-жылы май айында – И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик

педагогикалык университети болуп кайрадан түзүлгөн;

- 2005-жылдын июнь айынанда – И. Арабаев атындагы Кыргыз

мамлекеттик университети (КМУ) болуп өзгөртүлгөн.

Мына ушундай 80 жылга жакын тарыхы бар Ишеналы Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети 2022-жылы Канаданын Монреаль шаарында Эл аралык жетишкендиктерди изилдөө борбору тарабынан “Жылдын мыкты университети” деп табылган [1. <https://kutbilim.kg/>] жана азыркы күндө өлкөбүздүн алдыңкы университеттеринин бири. Университетибизде 12 институт, 5 факультет жана колледж бар. Мына ошол 12 институттун бири – Мамлекеттик тил жана маданият институту. Бул институт да тарыхы артты бир кылчайтып кароону талап кылат:

В.В. Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунда 1952-жылы төрт кафедрадан турган филология факультети уюштурулган. Мында улуттук мектептерде кыргыз тили мугалимдери, кыргыз тили мугалимдери жана дефектология мугалимдери даярдалган, мындан улам орус тили жана адабияты кафедрасы да түптөлгөн. Факультетте көрүнүктүү тилчилер, жазуучулар, методист-педагогдор иштешкен. Алардын атын белгилей кетсек: профессор К.К. Юдахин, И.А. Батманов, Л.Б. Батманова, В.М. Озмитель, Б.С. Щербаков, К.Х. Джидеева, С.Г. Шарафудинова, Е.М. Кузичова, С.М. Исаева, А. Эркебаев, О. Ибраимов, А.С. Кацев ж.б.

Дал ушул факультетинин базасында 1987-жылы кыргыз филологиясы факультети ачылып, анда белгилүү окумуштуу-педагогдор С.Г. Шарафутдинов, В.М. Озмитель, К.Х. Жидеева, Т.А. Шамергенова, О. Ибраимовдор жетектешкен, ал эми эмгектеген окумуштуу-педагогдор: С. Тентимишева, Ү. Култаева, Д. Салиева, К. Садыкова, Ш. Жапаров, А. Эркебаев, С. Ботоканова, С. Кайыпов, И. Абдувалиев ж.б.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетине караштуу Мамлекеттик тил жана маданият институту “Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүү” программасын өркүндөтүү, аны ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасынын Президентинин 2000-жылдын 20-сентябрындагы УП № 268 Жарлыгы жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2001-жылдын 9-июлундагы № 326 Токтомунун негизинде И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык университетинин филология факультетинин базасында түзүлгөн. Мамлекеттик каттоо күбөлүгү 2001-жылдын 15-

майындагы № 15369-3301 У-е, коду ОКПО 22717626, ГР №016951 сериясы менен алынган [2. <http://arabaev.kg/igyak/>].

Мамлекеттик тил жана маданият институту Кыргыз Республикасынын Конституциясына, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексине, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамына, “Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү мекемелери жөнүндөгү” жобого, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин укук-ченем актыларына, И. Арабаев атындагы КМУнун Уставына жана институттун өзүнүн Уставына ылайык (Гпр №0080645 11.09.2007) [2] ылайык өз ишин баштаган, учурда мындай ишмердүүлүк учур талап кылгандай улантылууда.

Мамлекеттик тил жана маданият институтунун алгачкы директору (2001 – 2006) п.и.к.,

доцент (учурда филология илимдеринин доктору, профессор) Култаева Үмүт Баймуратовна. Ал институттун түзүлүшүнө же түптөлүшүнө чоң салым кошкон директорлордун ичинен жападан жалгызы деп айтууга татыктуу. Андан кийин (2006 – 2007) ф.и.д., профессор М.К. Жумаев, (2007 – 2008) ф.и.д., профессор К. Саматов, (2008 – 2009, сентябрь) ф.и.д., профессор М.К. Жумаев, (2009 – 2023) ф.и.к., доцент А.О. Дюшенбиева, 2023-жылы (июль айынан – декабрь айына чейин) директордун милдетин аткаруучу кызматка – ф.и.д, профессордун м.а. А.А. Эгембердиева келген, учурда, тагыраак айтканда, 2023-жылы ноябрь айында ф.и.д, профессордун м.а. С.С. Жумалиев директорлук кызматка дайындалып, учурда ийгиликтүү иштеп жатат жана институту 3 багыт, 6 профиль боюнча иш жүргүзүп келген. Учурда бир

бөлүм (эл аралык журналистика жана медиакоммуникация), төрт кафедра (кыргыз тили жана аны окутуунун технологиялары, кыргыз адабияты жана аны окутуунун технологиялары, кыргыз тили жана адабиятынын практикалык курсу жана манастануу) иш жүргүзүп жатат. Мамлекеттик тил жана маданият институту түзүлгөндөн бери бир топ жылдар өттү, канчалаган белгилүү окумуштуулар, жазуучулар, окутуучу-профессорлор эмгектеништи, кээ

бирлери азыр да өз кызматтарын улантышууда. Билим берүүдө студенттердин, айрыкча И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде тил билими: кыргыз, орус, англис тилдерин окутууда көндүмдөрдү бир предметтен экинчи предметке өткөрүп, интеграцияланып окутуу маселеси алдыга коюлуп, ушул боюнча алгылыктуу иштер жасалууда. Мындай иш-аракеттер “эне тилге таянуу” аркылуу өздөштүрүү, эки (үч) тилди салыштырып окутуу [3, 15-20 бб.] негизги маселелерден экендиги далилденип келет. Мына ушул ой учугун улап, жогоруда сөз кылган ар бир профессор-окутуучулар эне тилге ак эмгек кылып, эмгеги сиңген окуумуштуулар. Алардын бир тобу бул дүйнөдөн өтүп кетишкен. “Өмүр бизден өтүп кетсе, эл эмгектен эскерсин” дегендей И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекетине караштуу Мамлекеттик тил жана маданият институтунда иштеп, бир топ ийгиликтерди жараткан илимпоз-педагог Ш. Жапаров азыр арабызда жок. Бирок окумуштуунун элине, кыргыз тилине калтырып кеткен баалуу эмгектери калды..

Профессор Шералы Жапаров 1989-жылдын октябрь айында Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтуна доценттик кызматка келген. 1989-жылы Алма-Ата шаарында “Киргизская антропонимия” (10.02.06 – Түрк тилдери) деген темада докторлук диссертациясын ийгиликтүү коргоп, филология илимдеринин доктору илимий даражасына ээ болгон. 1990-жылы Кыргыз филологиясы факультетинде Кыргыз тили жана адабияты кафедра башчысы болуп которулган. 1991-жылы профессор илимий наамын алган [5. Сыдыкова, 2016: 16-20]. Ошондой эле 1992-жылдары педагогикалык институтунда “Кыргыз тили” коомунун төрагасы болуп шайланып, студенттер менен биргеликте кыргыз тили үчүн бир топ алгылыктуу иштерди жасап, мамлекеттик тилдин өнүгүп-өсүшүнө чоң салып кошкон.

Профессор Ш. Жапаровдун ошол мезгилден бери өзү жана биргелешип жазган, жарык көргөн эмгектери бир топ. Алардын кээ бирлерин белгилеп кетсем:

Жапаров Ш. Кыргыз адам аттары. – Фрунзе: “Илим”, 1989. -115 б.

Жапаров Ш. Адам аттары – эл байлыгы. – Бишкек: “Улуу тоолор”. 2017. -488 б.

Жапаров Ш. Кыргыз тилинин фонетикасы (окуу куралы). – Бишкек, 2000. -119 б

Жапаров Ш. Кыргыз тилинин диалектологиясы (окуу куралы). – Бишкек, 2001. -151 б.

Жапаров Ш. Кыргыз тилчилери. 1-том. – Бишкек, 2004. -228 б.

Жапаров Ш. Кыргыз тилчилери. 2-том. – Бишкек, 2005. -152 б.

Жапаров Ш. Кыргыз тилчилери. 3-том. – Бишкек, 2006. -112 б.

Жапаров Ш. Азыркы кыргыз тилинин лексикологиясы жана лексикографиясы (окуу китеби, КР Билим берүү жана илим министр. Грифи менен). – Бишкек, 2012. -208 б.

Жапаров Ш., (Сейдакматов К.) ж.б. Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгү (долбоор). – Бишкек, 2015. -360 б.

Жапаров Ш.. Кыргыз тилинин фонетикасы (окуу китеби, КР Билим берүү жана илим министр. Грифи менен). – Бишкек, 2015. -175 б.

Жапаров Ш. Академик Орузбаева Бүбүна Өмүрзаковна (биобиблиография). – Бишкек, 2016. – 93 б.

Жапаров Ш. Диалектологиялык практика боюнча методикалык колдонмо. -Бишкек, 2017. -52 б.

Жапаров Ш. Кыргыз тилинин диалектологиясы (окуу китеби, КР Билим берүү жана илим министр. Грифи менен). – Бишкек, 2018. -192 б. Ошону менен бирге бир канча программалары жана макалалары жарык көргөн [4, 75-80 бб.].

Жыйынтык. Жыйынтыктап айтканда, алгач училища → институт → университет статусун алган окуу жайыбыз – өлкөбүндүн алдыңкы окуу жайларынын бири жана Эл аралык жетишкендиктерди изилдөө борбору тарабынан “Жылдын мыкты университети” деп да табылган окуу жай. Ошону менен бирге И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин “Мамлекеттик тил жана маданият” институтунун кыргыз тили жана аны окутуунун технологиялары кафедрасынын профессору Ш. Жапаровдун университетке, институтка жана илимге сиңирген эмгеги жогору бааланып, Мамлекет тарабынан 2008-жылы “Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер” деген ардактуу наам [5] берилген.

Колдонулган адабияттар:

1. **Кутбилим.kg** – Кыргызстандын коомдук-билим берүү жана илимий-популярдуу гезити.
2. **И.Арабаев атындагы КМУнун расмий сайты** – Кыргыз мамлекеттик университетинин расмий сайты.
3. **Байсалов Ж.У., Сегизбаева Н.К. эмгеги** – "Тил илими, көп маданияттуу коомдо адамдын ийгиликтүү жасоосунун маанилүү куралы катары" // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы, 2022. – 15-20-бб.
4. **Сыдыкова Т., Казыев Н. эмгеги** – "Шералы Жапаров: (Биобиблиография)" деген китеп. – 75-80 бб.
5. **“Кыргыз Туусу” гезитинин макаласы** – 2008-жылдын 11-13-ноябрындагы №85 (23277) санындагы макала.

Рецензент: филология илимдеринин доктору, профессор Акынбекова А.У.